

TITO ÖRÖKSÉGE ÉS A JUGOSZLÁV ÚT

Az alábbi beszélgetést az *Esprit* c. francia folyóirat folytatta le Párizsban egy ott átutazó, jól tájékozott, de magát megnevezni nem kívánó jugoszláviai személyiséggel. Megjelent az *Esprit* 1985 májusi számában.

– *A nyugati sajtóból úgy tűnik, hogy Jugoszlávia mély gazdasági, társadalmi és politikai válsággal küzd. Beszélhetünk-e még ma, négy évvel Tito halála után „jugoszláv útról”?*

– Először is tisztázni kell, mit értünk a Tito által meghirdetett „jugoszláv út” fogalmán. Azt hiszem, hogy ennek az útnak végeredményben három fő alkotóeleme van. Ezek – időrendi sorrendben – a következők: a föderalizmus, (mely távolról sem jugoszláv specialitás), az öngazgatás elve, (mely teljessé tette az 1948-as szakítást) és a nem-elkötelezettség.

A z ö n i g a z g a t á s

– *Az eredeti kezdeményezések közül az öngazgatás váltotta ki a legnagyobb érdeklődést.*

– Ma, 32 évvel e gazdasági és politikai szervezési mód bevezetése (1953) után emlékeztetni kell arra, hogy a Sztálinnal való szakítás után a jugoszláv politikai vezetőknek be kellett bizonyítaniuk, hogy különböznek a szovjetektől. Ebből az igényből született az öngazgatás. Ennek ellenére az elv csak évekkel később jelenik meg. 1948-ban, a Kominformból történt kizárása után a jugoszláv kommunista vezetőség az ország szélsőséges bolsevizá-

lásába fogott. Ekkor került sor a katonai eszközökkel végrehajtott kollektivizálásra, a magángazdaság maradványainak az államosítás útján történt felszámolására, a többpártrendszer végleges megszüntetésére s végül a központosítás fokozására, mégpedig szovjet mintára, vagyis az ország legnagyobb nemzetiségére, a szerbekre támaszkodva. Mindez kettős célt szolgált: meggyőzni a szovjeteket az ortodox bolsevik irányzat érvényesüléséről, másrészt növelni az érintett vezetők hatalmát a Keletről jövő fenyegetéssel szemben.

Ennek a politikának volt váratlanul gyors eredménye a mezőgazdasági termelőapparátus majdnem teljes tönkremenetele, a bürokrácia elhatalmasodása, a belső és külső ellenség leverésére szolgáló politikai rendőrség korlátlan hatalma, valamint a tömegek, különösen a parasztság növekvő elégedetlensége, holott ők viselték magukon az ellenállás terhét és segítették győzelemre Tito pártját. Az ország tehát hamarosan zsákutcába jutott. Ekkor született meg az öngazgatás gondolata. Hozzátenném, hogy 1948 és 1950 között a jugoszláv rendszer olyannyira megfelelt a bolsevik követelményeknek, hogy elegendő lett volna lecserélni a vezetőgárdát, és máris ott állt volna egy új, kifogástalan szovjet szocialista köztársaság. Az öngazgatás ebben az értelemben volt eretnek mozgalom és ezért pecsételhette meg az 1948-as szakítást.

– *A jugoszláv öngazgatási modell közismert, ám kevesen tudják, hol tart ma...*

– Az 1953-ban felröppentett gondolat kezdetben csupán jelző volt, majd munkaszervezési móddá vált, végül pedig betört az egész társadalmi és politikai életbe – a párt, a hadsereg és a rendőrség kivételével. Az öngazgatás ma is uralja a közéletet, mindenki rá esküszik, noha senki sem hisz benne, következésképpen nem örvend pompás egészségnek. Azért nem hisz benne senki, mert mind a mai napig annak az elkendőzésére szolgál, hogy a párt a hatalom tényleges birtokosa, nem beszélve arról, hogy ugyancsak az öngazgatás ássa alá a személyes felelősség kibontakozását.

– *Pedig új erők és kezdeményezések is feltűntek a nyomában...*

– Ez igaz, ám csak ott és csak abban az esetben, ahol a párt nem volt elég éber. Valójában az öngazgatás egészen 1966-ig

amolyan díszítőelem volt és semmilyen érdemleges hatással nem volt az ország életére. Első lépéseit az 1965-ös nagy gazdasági reform és a politikai rendőrség Tito ellen szövetkezett vezetőinek (Rankovics és társai) 1966-os eltávolítása után tette. Ezekben az években a jugoszláv politikai élet is liberalizálódott: 1966 és 1971 között fellendült a közéleti szabadság és a gazdasági élet valamint a kultúra, s végül ekkor bontakozott ki a „horvát tavasz” s nyomában egy sor lelkes kezdeményezés.

Ma mindenki úgy tesz, mintha hinne az öniszervezésben... ám ennek éppen az ellenkezője igaz. Valójában nincs is mit „öniszervezni”: a hatalom és bürokráciája mindenkor fenntartja magának a döntés és az értéktöbblet elosztásának jogát. Senki előtt nem titok, hogy mindent a párt irányít és senkivel sem osztja meg a hatalmát. Ebben a tekintetben a jugoszláv párt maradéktalanul megőrizte bolsevik jellegét és ha az ország valamennyire szabadnak mondható, ez a párt gyengeségével függ össze. Egyszóval az öniszervezés azért nem működhetett igazán, mert többközpontú és nem utasításos rendszer, s így feloldhatatlan ellentmondásban áll a piramis-szerkezetű bolsevik párttal, mely arra kötelezte az öniszervezés elve szerint működő szervezetet, hogy hagyják jóvá az általa hozott döntéseket. Néhány ritka időszaktól eltekintve az öniszervezési rendszer a mindenütt eluralkodó felelőtlenység és az egész társadalom, sőt a párttagság passzivitásának forrása volt. Ahelyett, hogy felelősségérzettel töltötte volna el az embereket, a választott testületeken és a tagságon tett rendszeres erőszak az egész rendszert felmentette minden felelősség alól.

– *Mi volt a szakszervezetek szerepe az öniszervezés gyakorlatában?*

– Jugoszláviában nincsenek szakszervezetek, csak egy szakszervezet van, és mint minden olyan országban, ahol a kommunista párt irányít, a szakszervezet nemigen munkásjellegű. Gyakorlatilag semmiféle tevékenység sem folyik a tagság körében és valójában a szakszervezet nem más, mint egy a sok „fórum” közül, azaz egy rendszerint párttagokból álló vezetőség. A szakszervezet az igazságtalanságok miatt elégedetlen munkások „csitítására” és a vezetőség támogatására hivatott, valamint arra, hogy megakadályozza a sztrájkokat – az egyre gyakoribb és egyre hangsúlyozottabban politikai jellegű sztrájkokat – és megtörje a sztrájkolók szolidaritását, kérje büntetésüket.

– Elképzelhető-e, hogy a jövőben a szakszervezet tényleges hatalommá válik és új alternatívákat kínál, mint Lengyelországban?

– Kevésbé valószínű, hogy ilyesmire sor kerül Jugoszláviában. Nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a lengyel munkásoktól eltérően a jugoszlávok többsége gond nélkül jut útlevelhez. A szakszervezet tehát csak akkor válhatna párhuzamos hatalommá, ha vezetősége (csak a vezetőségről lehet szó) igényt tartana erre a szerepre, mely egyébként egybeesne Rosa Luxemburg elképzeléseivel. Ám ez esetben nyomban „frakciózással” vádolnák és menesztenék. A szakszervezet arra van ítélve, hogy a párt akaratát közvetítő külsőséges kellék maradjon.

A föderalizmus

– Milyen hatással volt a jugoszláv föderalizmus fejlődésére az öngazgatási rendszer megjelenése?

– A föderalizmus kétségtelenül továbbfejlődött és eltávolodott a szovjet mintától az öngazgatás koncepciójának hatására. Valahogy úgy foglalható össze a föderalizmus 1945 utáni fejlődése, hogy 1948-ig viszonylag tiszteletben tartották, a Moszkvával bekövetkezett szakítás után befagyasztották és szélsőségesen centralizált irányítással helyettesítették be, majd 1966-ban, a Rankovics-féle „egységesítő”, centralista csoport menesztése után fokozatosan visszaállították eredeti funkciójába; azóta pedig az állami és pártbürokráciával viaskodik. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy Tito halála felgyorsította a jugoszláv föderalizmus fejlődését. Jelenleg zsákutcába jutott, mivel a köztársasági és tartományi vezetők felosztották maguk között a központi hatalmat és arra törekszenek, hogy a föderális bürokrácia ne avatkozhasék be az ügyeikbe. Még egymástól is elzárkóznak és napirenden vannak a köztársaságok közötti konfliktusok. Nincs döntőbíró és „senki nem engedelmeskedik senkinek”, amint azt Tito egyik utolsó szárnysegéde megállapította. A „csúcsvezetőségi elvtársak”, egyenrangúnak érezvén magukat, korlátlan úrként viselkednek saját területükön. Az állam és a párt kollektív vezetősége által megszavazott határozatokat egyre kevésbé tartják tiszteletben, a köztársaságok és az autonóm területek közötti határok pedig

egyre áttörhetetlenebbé válnak: a Föderáció „többé nem föderál”. A központosítás hívei bírálják az országnak „konföderációvá” való átalakulását, a föederalisták pedig keresik a kiutat a jelenlegi zsákutcából, miközben igyekeznek megőrizni a köztársaságok és autonóm területek önállóságát.

– *Arra céloz, hogy a koszovói terület albán kisebbsége azt kívánja, hogy a területet nyilvánítsák köztársasággá?*

– Nem, én az országos vezetőség és a köztársaságok valamint önálló területek vezetősége közötti konfliktusokról beszélek: ezek a vezetők gyakran csak a saját osztályérdekeiket védik. De beszélhetünk Koszovóról is. Olyan problémáról van szó, melyről a hivatalos Jugoszlávia úgy nyilatkozott, hogy példás módon sikerült megoldania: „A nemzetiségi kérdést mindenkinél jobban megoldottuk” – mondogatták.

Emlékeztetni kell arra, hogy a jugoszláviai albánok a század eleje óta számos alkalommal voltak véres üldözések áldozatai, melyek a második világháború után, a Rankovics irányítása alatt álló politikai rendőrség rettenetes uralma alatt módszeresen ismétlődtek. Ennek a jugoszláv Berijának 1966-ban bekövetkezett bukása kellett ahhoz, hogy a jugoszláv albánok fellelegezhessenek. Egyébként ők maguk többen vannak, mint Jugoszlávia egyik vagy másik alkotó nemzete. Tito halála után – attól való félelmükben, hogy a szerbek megvonják tőlük az autonómiát (Koszovó tartomány a Szerb Köztársasághoz tartozik) – tüntetéseket szerveztek 1981 márciusában, azzal a követeléssel, hogy a tartomány kapjon köztársasági státuszt. Ezeket a tüntetéseket vérbe fojtották, a tartományt pedig megszállta a rendőrség és a hadsereg. Tömeges letartóztatásokra került sor, majd igen súlyos bírói ítéletekkel és elbocsájtásokkal sújtották a „köztársaságpárti” albánokat Koszovóban, Makedóniában és Montenegróban. A „normalizáció” tovább folytatódik, de az albánok nem kapituláltak: nem ért véget a passzív ellenállás és ezzel párhuzamosan a tisztogatások, a feljelentések és elbocsájtások.

Koszovó ma a „zágrábi tavasz” leverése utáni, 1972-es Horvátországra hasonlít, mely egyébként mind a mai napig nem heverte ki az 1972–73-as rettenetes üldözéseket.

– *Megváltoztatták-e a koszovói események a föderáció addigi egyensúlyát?*

– Mindenképpen. A szerb vezetőség először is arra akarta fel-

használni az „ellenforradalomnak” minősített 1981-es „felkelést”, hogy észrevétlenül hozzáfogjon a központosításhoz, mégpedig a két „szocialista tartomány”, Koszovó és (a részben magyar-lakta) Vajdaság autonómiájának maximális csökkentésével. Azután megpróbálta, és máig is próbálja revízió alá vetni a szövetségi alkotmányt, a szövetség központosítása érdekében.

Meg kell mondani, hogy a szerb vezetőség teljesen elszigetelődött a többi szövetségi köztársaságtól, mind az alkotmány felülvizsgálását célzó kísérletében, mind az albán-ellenes elnyomás és hisztéria szervezésében. A többi köztársaság „egységesítőnek” és „pánszerbnek” bélyegzi e kezdeményezéseket és úgy tekinti őket, mint a föderalizmussal kapcsolatban kibontakozó „titótlánítás” első lépését. A jelenlegi szövetségi rendszer – a szövetségi, köztársasági és tartományi bürokráciák miatti minden torzulás ellenére – csak belső vagy külső erőszak árán ingatható meg: vitathatatlan, hogy a jugoszlávok nagy többsége ragaszkodik a decentralizációhoz.

– *Belső erőszak? Mint Lengyelországban, vagyis a hadsereg közreműködésével?*

– Nem hiszek ebben, mivel mostanáig a hadsereg általában – ha nem viseltetett is tisztelettel a párt iránt – legalábbis alávetette magát ez utóbbi akaratának. Jóllehet kádereinek többsége szerb, a hadsereg igyekezett szavatolni a szövetségi rendszert és a különböző jugoszláv kisebbségek tiszteletben tartását. Ez annak az eredménye, hogy Tito szigorú ellenőrzése alá vonta a hadsereget, legsajátabb birtokát, a tábornokok pedig bizonyosfokú józanságról tanúskodtak.

Ma viszont a türelmetlenség jelei mutatkoznak a katonai vezetők körében, ami egészen a párt tehetetlenséggel vádolt központi bizottsága nyilvános bírálataig megy, ez pedig elképzelhetetlen volt Tito idejében. Mi irritálja leginkább a hadsereget? A politikusok eredménytelensége, a köztársaságok és tartományok közötti mély megosztottság, valamint a társadalom minden szintjén, így a politikai osztály körében is eluralkodó korrupció és „ügyeskedés”. Ugyancsak ingerülten reagál arra, hogy itt-ott elvitatják szerepét, helytelenítik a katonai szervezést, a hadsereg költségvetését stb. – legutóbb az „ifjú szocialisták” Szlovéniában. A szövetség válsága és állandó konfliktusai végül oda fognak vezetni, hogy a hadsereg felül fogja vizsgálni álláspontját, mely

eddig minden sajátos politikai vagy szociális megfontolástól mentes volt.

– *Nincsenek a jelenlegi helyzetben „jaruzelskista” irányzatok a jugoszláv hadseregben?*

– Nehéz erre a kérdésre válaszolni, mivel egy kommunista ország hadserege az egyik legkevésbé feltárulkozó intézmény. De nem hiszem, hogy bármilyen esélye lenne ezeknek az irányzatoknak, ha egyszer megjelenének. Igaz, Jaruzelski igencsak relatív sikere Lengyelországban rossz példával szolgál, ám Jugoszlávia 1985-ben még nem lépett az 1982-es Lengyelország nyomdokaiba. A hadsereg persze lényeges alkotóeleme a jugoszláv kommunista hatalomnak. Gondoljunk csak arra, hogy a kommunisták „legitimitása” a második világháború alatti fegyveres harcra és arra épül, hogy az ország saját erejéből szabadította fel magát, míg a kommunista országok többségét a Vörös Hadsereg „szabadította fel”. Egyébként ez a magyarázata annak, hogy a kommunizmus Jugoszláviában szovjet tankok nélkül uralkodhat. Egészen más, pillanatnyilag csak elméleti kérdés, hogy a szovjetek megengednék-e, hogy a kommunizmus eltűnjön a jugoszláv politikai színtérről.

A nem-elkötelezettség

– *Az elmúlt években mintha veszített volna erejéből és jelentőségéből a nem-elkötelezettség. Részben azért, mert képtelennek bizonyult a mozgalom tagjai között kirobbant fegyveres konfliktusok megakadályozására, másrészt a szovjetbarát orientáció miatt, melyet a mozgalom kubai elnöke igyekezett érvényre juttatni Tito halála után. Az lenne a kérdésem, hogy milyen szerepet játszik a Tito utáni Jugoszlávia ebben a mozgalomban, melynek megalapításában nagyban közreműködött?*

– Valóban úgy áll a helyzet, hogy a nem-elkötelezett országok mozgalma komoly nehézségekkel küzd, mégpedig nemcsak a kubai, angolai, vietnámi stb. félnek a szovjetek mögötti felzárkózása miatt, valamint a kubaiak azon igyekezete miatt, hogy az „anti-imperializmus stratégiai tartalékává” alakítsa át e mozgalmat, hanem azért is, mert különösen Ázsiában és Afrikában hiányzik az egység a mozgalomból. A két nagyhatalom – és első-

sorban a Szovjetunió – beavatkozása a mozgalom belügyeibe igen sokat levett a mozgalom politikai súlyából.

E nehéz körülmények között Jugoszlávia igyekszik „menteni a menthetőt” a soros indiai elnökre támaszkodva. A nem-elkötelezettség a Tito-korszak egyik pozitív eredménye és Jugoszlávia továbbra is igyekszik kitartani mellette. Ugyanakkor félő, hogy az ország külföldi adóssága (mintegy 20 milliárd dollár) valamint a nyugati hitelezők által megállapított igen szigorú visszafizetési feltételek a jugoszláv vezetőket arra indítják, hogy Moszkvához forduljanak gazdasági segítségért. Márpedig a szovjet segítség szükségszerűen politikai jellegű.

Ezzel kapcsolatban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Szovjetunió soha nem mondott le arról, hogy Jugoszláviát visszatérítse a saját táborába. Ezt tervezte 1948-ban, a szakítás előtt, később erőszakhoz akart folyamodni e célból, 1955-ben végül „békülést” kezdeményezett, de céljai ma is változatlanok. Tudja-e, hogy az elmúlt években, így 1984-ben is a Szovjetunió volt Jugoszlávia legfőbb kereskedelmi partnere? A szovjetek elsősorban nyersanyagokat és félkész „stratégiai fontosságú” termékeket, vagyis acélt, alumíniumot és kokszot, valamint különböző energiahordozókat (olajat és gázt) szállítanak, Jugoszlávia pedig hajókat, gépeket és élelmiszereket ad cserébe. A jelentős külkereskedelmi volumen ellenére a jugoszlávoknak néha sokat kell várniok, hogy hozzájussanak a szerződésbe foglalt szállítmányokhoz, nevezetesen az energiahordozókhoz. Ami a katonai szállítmányokat illeti, a szovjetek mindig pontosak és nagylelkűek voltak: ezzel is szorgalmazni akarják a katonai „együttműködést” és így akarják függő helyzetbe hozni és befolyásuk alá vonni a hadsereget.

– *Van-e ma Jugoszláviát fenyegető szovjet veszély?*

– Igen, hosszú távon. De hozzá kell tennem, hogy a Szovjetunió öt éve hadműveleteket folytat a valaha semleges Afganisztánban és Jaruzelski elvtársnak is „segítséget nyújt” Lengyelország „normalizálásában”, ami pedig nem könnyű feladat. Mindazonáltal Moszkva továbbra is a lehető legnagyobb mértékben fenntartja jelenlétét Jugoszláviában: számos diplomáciai képvisellete, rádióadása, könyvkiadója és nem közönséges turistája, stb. arra hivatott, hogy a jugoszláv válság fokozódása esetén tevékeny szerepet játsszon.

– *Mit vetnek egymás szemére a szovjet és jugoszláv vezetők?*

– Sokmindent! A szovjetek 1948-ban azzal vádolták Titót, hogy társaival együtt a „Gestapo ügynöke”, „fasiszta”, „gyilkos”, aki „eladta Jugoszláviát az angol–amerikai imperializmusnak”. 1955-ben felülvizsgálták a jugoszláv vezetőkkel kapcsolatos álláspontjukat: maga Hruscsov ítélte oda újra Tito Jugoszláviájának a szocialista címet és bélyegezte meg az időközben kivégzett Beriját valamint Abakumovot (Sztálint viszont nem!), mint a „nemzetközi imperializmus ügynökeit” és mint a „jugoszláv elvtársak megrágalmazóit”. A két fél egymásra találásának ellenére a szovjet–jugoszláv kapcsolatok nem problémamentesek, mivel a szovjeteknek az a taktikájuk, hogy hol hideget, hol meleget fújnak. Így például azzal vádolták Titót és munkatársait, hogy legalábbis kezdetben támogatták az 1956-os magyar forradalmat, bátorították Dubčeket és az 1968-as „prágai tavasz” híveit és soha nem titkolták rokonszenvüket a Solidarność szakszervezet fémjelezte Lengyelország iránt. Ami a jugoszláv belpolitikát illeti, leginkább a szövetség különböző köztársaságai közötti konfliktusokat éri bíráló. Moszkva különösen ingerülten reagál arra, hogy a jugoszlávok hagyják ezeket a konfliktusokat felszínre törni. A szovjetek nyilvánvalóan attól tartanak, hogy ez a viszonylagos nyíltság átterjed a szovjet köztársaságokra és az egész szovjet táborra.

Másrészt Moszkva továbbra is fenntartja magának a jogot, hogy ideológiailag felügyeljen a jugoszláv kommunistákra. A szovjet táborban változatlanul „revizionistának” minősítik a jugoszlávokat. Aszerint, hogy mennyire szovjetbarátok vagy szovjetellenesek, kapnak jó vagy rossz bizonyítványt a szovjetektől. A szovjet vezetőség határtalan türelmetlenséggel szemléli a jugoszláv hírközlésben uralkodó viszonylagos szabadságot és azzal vádolja a jugoszlávokat, hogy „hajmeresztő cikkek” közlésére adnak engedélyt, így például „a két párt és a két ország kapcsolatait aláásó szovjetellenes támadások” megjelenésére.

Bár a szovjetek óvakodnak attól, hogy nyíltan támadják az öngazgatás jugoszláv modelljét, „megjegyzik”, hogy az öngazgatás „teljes csődöt von magával”, nevezetesen tömeges munkanélküliséget, jugoszláv munkások százezreinek Nyugat-Európába való kivándorlását stb. A szovjet tábor a jugoszláv öngazgatásban egy „anarcho-szindikalista” elméletet és gyakorlatot lát.

Ami a jugoszlávokat illeti, ők túlságosan is védekeznek e vádakkal szemben s – akarva, akaratlanul – elismerik ezáltal a szovjetek jogát arra, hogy cenzorként lépjenek fel. Ugyanakkor a szovjetek szemére hányják ideológiai és politikai „hegemonizmusukat”. Az 1955-ös kibékülés dacára Jugoszlávia komoly védelmi előkészületeket tett 1956-ban és 1968-ban, amikor szovjet támadástól tartott. Jelenleg a Szovjetunió afrikai terjeszkedése miatt érzi magát fenyegetve, annál is inkább, mivel ez az ország légterében zajlik. Azzal vádolja Moszkvát, hogy Kelet- és Nyugat-Európában szovjetbarát jugoszláv emigráns csoportokat tart fenn és bátorítja a bulgárok területi követeléseit Jugoszlávia Makedón Köztársaságával szemben.

– *Ezzel végére is jutottunk a jugoszláv sajátosságoknak...*

– Nem egészen! Még nem tekintettük át a teljes Tito-örökséget. Az „országalapító” nevével összeforrt korszak mérlegét átfogóan pozitívnak tekinthetjük például a nem-elkötelezettséget illetően, azonban a föderalizmus vagy az önigazgatás tekintetében jóval negatívabb a mérleg. Jugoszlávia továbbra is valamivel szabadabb kommunista ország, mint a „létező szocializmus” többi országa, ám nem minden vonatkozásban. A magyarok, mint ahogy a Jaruzelski-féle államcsíny előtti lengyelek is számos vonatkozásban (így a véleményszabadság, a független kiadványok, a vallásgyakorlás, a magánszektor stb. vonatkozásában) jóval nagyobb szabadságot élveznek, mint a jugoszláv állampolgárok.

Súlyos és nyugtalanító a mérleg negatív része: először is a közel egymillió munkanélküli (vagyis a „szocialista szektor” 6,5 milliós állományának 15 %-a), akiknek többsége szakmai képzettséggel rendelkező fiatal; a 700–800 ezer jugoszláv munkás Nyugat-Európában, (pontos létszámuk megállapítását a hatalom nem tekinti feladatának), akiknek mintegy 10 %-a munkanélküli; a kamatokat nem számolva 20 milliárdos adósság, meghosszabbított törlesztési határidővel; a katasztrofális életszínvonal-csökkenés (az elmúlt öt év alatt 30 %-al csökkent a vásárlóerő); az évi 60 %-os infláció; a szociálpolitika és a munkanélküli segély majdnem teljes hiánya, a nyomorúságos nyugdíjak, a rossz színvonalú egészségügyi ellátás, a sztalinizmus méregkeverői által tönkretett oktatás.

De ez még nem minden. Még súlyosabb jelenség a felfokozott nemzetiségi indulatok fellobbanása, különösen a politikusok kö-

rében, a megoldatlan nemzetiségi kérdések, az újabb és újabb, gyakran képzeletbeli „ellenség” állandó keresése ill. megbélyegzése, a gondolkodási és vallásszabadságra leselkedő veszélyek, a véleménynyilvánítás büntetése, az értelmiségieket sújtó ismétlődő „tisztogatások” és üldözések, a „kuláksággal” gyanúsított parasztok meghurcolása, a munkalehetőségektől és egyéni perspektíváktól (pl. állandó lakáskrizis) megfosztott fiatalok helyzete, az ijesztő méreteket öltött korrupció és csúszópénzfizetés az állam és a gazdaság minden területén.

Ráadásul a társadalom mélyrétegeiben egyre inkább felüti a fejét a létfeltételekkel kapcsolatos szorongás. Az emberek rosszul élnek: a középosztály, melynek a hetvenes években biztosítva volt az anyagi boldogulása – bár mindvégig tartott a fenyegető változásoktól – ma teljesen falhoz van szorítva. Ahhoz, hogy valaki a belföldi piacon a majdnem teljesen a dínár helyébe lépett dollárral rendelkezzen, külföldi rokonságra van szüksége. A legfontosabb az, hogy állásban legyen az ember, mivel – néhány kivételtől eltekintve – a munkanélküliek semmiféle állami segélyben sem részesülnek. Ám a munkát, különösen a fizikai munkát mindenki lenézi. Eltűntek a néhai értékek és a valaha érvényben levő szempontok.

Nyoma veszett az emberek sorsán könnyíteni akaró hivatalos terveknek is és úgy tűnik, hogy senki nem törődik azzal, hogy mentse a menthetőt. Majdnem teljesen kihalt az ideológia, a rendszerben már senki sem „hisz” és nagyobb a gyanakvás vele szemben, mint valaha. A kilátások csöppet sem biztatóak.

A változás esélyei

– *Beszéljünk hát ezekről a kilátásokról! Milyen szervezett vagy szervezetlen erők vannak, milyen lehetőség van a nyitásra és ez honnan várható?*

– Roppant bonyolult kérdés! Beszéltünk már az intézményes erőkről, de nem mindegyikről, hiszen a párt, a hadsereg, a rendőrség, a Partizánszövetség, a Szocialista Szövetség, a szakszervezet és az Ifjúsosocialisták szervezete mellett meg kell említeni a gazdasági és kulturális hatalmakat, a tömegkommunikációs eszközöket, amelyek persze egyáltalán nem független hatalmak. Ugyan-

csak meg kell vizsgálni a nem intézményes hatalmakat: az egyházakat, az értelmiséget, a parasztságot... Bizonyára feltűnt Önnek, hogy nem említettem a munkásosztályt, jóllehet Jugoszlávia mindenütt a munkások hazájaként tünteti fel magát, ám az az igazság, hogy a munkások nincsenek hatalmon és az a rengeteg szervezet csak azért beszél a nevében, mert csak így tehet szert befolyásra.

Vizsgáljuk meg először is az intézményes hatalmat, azon belül is a *pártot*. Előljáróban egy megjegyzés: a jugoszláv kommunista párt, mely 1953 óta a „Kommunisták Szövetsége” nevet viseli, időközben több részre szakadt: valójában nyolc kommunista párt létezik (egy-egy a hat köztársaságban és a két tartományban), illetve kilenc, amennyiben a hadsereg igen erős pártszervezetét is számoljuk, mely közvetlenül a föderális szervektől függ. A párt föderalizációja, mely Tito idején kezdődött, erősen felgyorsult a marsall halála után. A demokratikus centralizmus – minden kommunista párt működési elve – csak a köztársasági és tartományi pártok szintjén érvényesül. Szövetségi szinten megszavazzák ugyan a határozatokat, de igen hiányosan alkalmazzák őket és gyakran ellenvéleménybe ütköznek. A pártok közötti konfliktusok a mindennapi életben a köztársaságok és tartományok közötti konfliktusokként jelennek meg. A „politizált emberek”, másszóval a párt, nem egységes, aktívan közreműködik a hatalom és a társadalom szétdarabolásában és úgy tűnik, nem képes változásokat kezdeményezni.

Ami a *hadsereget* illeti, láttuk már az álláspontját és nyugtalanságának okait. Az 1941–45-ös ellenállásnak és a nemzeti felszabadító mozgalomnak ez az örököse elvesztette történelmi vezérét, s ezek után nincs kizárva, hogy nagyobb önállóságot akar majd kivívni magának a „civilekkel” szemben. Mindazonáltal a hadsereg soknemzetiségű jellege szigorú határok közé szorítja cselekvési lehetőségeit – még akkor is, ha a tisztek többsége szerb – csakúgy, mint az 1968 (a csehszlovák invázió) óta fennálló „polgári védelemnek” nevezett köztársasági és tartományi hadseregek létezése (ezek a hadseregek egyébként az egyes szövetségi államok politikai vezetőségének vannak alárendelve). Hozzátehetjük, hogy a hadsereg élénken jelen van a közéletben, az állami és pártszervekben, a gazdasági életben, a tömegkommunikációs intézményekben stb.

A rendőrségről, nevezetesen a politikai rendőrségről elég nehéz képet alkotni. A háború vége felé, különösen 1948 után, teljhatalommal rendelkezett, Rankovics és társai 1966-os eltávolítása után azonban egy-két kemény csapás érte. Ekkor újjászervezték, decentralizálták és a politikai hatalom, azaz a párt fennhatósága alá helyezték. 1971-ben, amikor le kellett törni a „horvát tavaszt” és a többi köztársaság haladó erőit, a hadsereg újra hasznosnak bizonyult, megnövekedett a szerepe, némileg átszervezték a központosítás jegyében, ám mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy visszaszerezze a „diadalmas évek” (1944–1966) alatti egységét és erejét. A koszovói események kapcsán újra lehetősége nyílt arra, hogy „bizonyítson”. Élt az alkalommal, hogy modernizálja technikai felszerelését és össz-szövetségi parancsnokság alá rendelt mozgó anti-gerilla egységeket hozott létre. Jelenleg a rendőrséget némileg elbizonytalanítja, hogy a különböző köztársaságokban más-más az eljárás az „ellenséggel” szemben. Minthogy „szakmai” okokból állandóan szüksége van ellenségre, rosszul viseli, hogy az állam, azaz a párt odáig jutott, hogy figyelembe veszi a különböző társadalmi tényezőket és nem biztosítja az újabb és újabb „ellenség” felderítésére irányuló elnyomó politika egységét.

A hatalom egy következő alkotóeleme a *Partizánszövetség*, mely igen eredeti jelenség, amennyiben a hetvenes években több tagja volt, mint a nemzeti felszabadító hadseregnek 1945 májusában, vagyis a háború végén! Tekintettel arra, hogy a volt partizánok jelentős kiváltságokat élveznek (társadalombiztosítás, magas nyugdíj, lakás-kiutalás és egyéb könnyebbségek, melyek súlyos terhet rónak a föderáció és az egyes köztársaságok költségvetésére), rengetegen pályáznak erre a címre. Az emberek tanúvallomások után vadásznak, hogy bizonyítsák részvételüket a nemzeti felszabadító mozgalomban. Még napjainkban is lehet indítani ilyen bizonyító eljárást... Így aztán olyanok is vannak a volt partizánok között, akik az ellenállás idején valójában a másik oldalon álltak. Végülis az a lényeg, hogy a Partizánszövetség már jóideje a társadalom legkonzervatívabb és legvisszahúzóbb testülete, mely mindenféle haladó és liberalizálódást célzó intézkedést ellenez.

A *Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége*, mely arra hivatott, hogy a „szocializmus mellett álló” állampolgárok szervezete legyen, több millió tagot számlál, akárcsak a szakszervezet, mely-

hez abban is hasonlít, hogy valójában kötelező a belépés és tagsága igazából semmilyen tevékenységet nem folytat. Egyetlen haszna abban áll, hogy négyévenként rá hárul a választások megszervezése, vagyis az a feladat, hogy egyetlen „társadalmilag nem ellenőrzött” állampolgár se jelöltesse magát, továbbá az a megbízatása, hogy végrehajtsa a párt utasításait. Ezenkívül arra szolgál, hogy a hatalom számára nehéz időkben emlékeztesse az állampolgárokat, hogy „mindnyájan egyenlők”, vagy hogy össze kell szorítani a nadrágszíjat...

Két szót még az Ifjúsocialisták Szervezetéről, az Ifjú Kommunista Szövetségének utódjáról: hatásfoka megegyezik a szakszervezet vagy a Szocialista Szövetség hatásfokával, mindössze az a különbség, hogy az ifjúsocialisták „fórumain” gyakoribbak az „elhajló” tendenciák ill. az autonómiára törő irányzatok, s így a szankciók is.

A hatalom összes felsorolt alkotóeleme, a párttal az élen, az állami és az öngazgatási szerveken keresztül ellenőrzése alatt tartja a tömegkommunikációt, a gazdaságot és a kultúrát. Kommunikációs vonalon a televízió és a rádió áll a legszigorúbb ellenőrzés alatt. Az újságok, folyóiratok, könyvkiadók valamivel nagyobb szabadságot élveznek. Természetesen a közlési eszközök kivétel nélkül az adott köztársaságok hamisítatlan szóvivői és aktívan részt vesznek a köztársaságok közötti konfliktusokban.

– *Beszélhetünk-e „párhuzamos hatalmakról”?*

– Inkább eltérő szervezettségű ill. különböző szintű érdekközösségen alapuló társadalmi csoportok vannak. A három legfontosabb vallási közösség szervezeti felépítése a legfejlettebb. Ezen belül a katolikus egyház fejt ki a legnagyobb szellemi és kulturális (sőt szociális) tevékenységet, mégpedig elsősorban a katolikus többségű szlovén és horvát nép körében. A katolikus egyház igen nagy erkölcsi tekintélynek örvend az általa kiállt szenvedések, a háborút követő évtizedek alatti szegénysége és humanista orientációja miatt. A hatalom ingerülten szemléli a tömegekre gyakorolt vonzerejét és azt, hogy a hívek tömegét képes mozgósítani a vallási megmozdulások alkalmával. Tudják-e például, hogy 1984 szeptemberében 400.000 horvát vett részt egy Észak-Horvátországban megtartott vallási megmozduláson? A hatalom képtelen ennyi embert összetoborozni és ez nagyon elkeseríti, ami abból is látszik, hogy lényegtelennek tünteti fel az ilyen jellegű eseménye-

ket, vagy egyszerűen hallgat róluk a mediákban. Végül megjegyzendő, hogy a katolikus egyháznak – akárcsak a többi vallási közösségnek – számos nagypéldányszámú újságja és folyóirata van és az állandó megtorlások ellenére változatlanul folytat jótékonyági akciókat.

A Bosznia–Hercegovinában élő muzulmán közösség mintegy tizenöt éve meglehetősen virágzásnak indult. A katárok és a XV.–XVIII. században a török megszállók által iszlám hitre térített katolikusok e leszármazottainak a vallási életét gyakran hátráltatja, hogy a muzulmán papság egy része túlságosan együttműködik a hatalommal.

A szerb és makedón görögkeleti egyház továbbra is nagyon élénken él a szerb, montenegrói és makedóniai népek tudatában és hagyományaiban. Ez az egyház sokkal inkább „politikus egyház”, mint a katolikus és a muzulmán, mivel a felsorolt népek nemzeti politikáját követő – s gyakran vezető – nemzeti egyházzól van szó. Különösen jellemző ez a szerb görögkeleti egyházra, mely – élve kiváltságos helyzetével – a század elején magába olvasztotta a montenegrói nemzeti egyházat és ma is ellenzi az önálló makedón egyház elismerését.

– *Milyen ma a jugoszláv értelmiség politikai és kulturális szerepe?*

– Először is utalni kell rá, hogy a hatalom még mindig különbséget tesz a „becsületes értelmiség” és a „másik” között, jóllehet ez a bolsevik szóhasználat már vagy húsz éve kiment a divatból. Az értelmiség – mint homogén társadalmi csoport – nem létezik, legfeljebb szlovén, szerb, albán stb. értelmiségről beszélhetünk. Ők alkotják a társadalom legdinamikusabb rétegét: az értelmiség körében láttak napvilágot a „horvát tavasz” legliberálisabb eszméi. Sajnos azonban az értelmiség nem kerülheti el, hogy politizáljon – már hogyan is tehetné egy olyan országban, ahol minden politika? –, s ennél fogva gyakran szenvedő alanya a párt által rendszeresen kezdeményezett „rendcsinálásnak”, mely a nem-hivatalos kultúra göröngyös útjára lépett értelmiségiek és diákok ellen irányul.

A kultúrkörök meglehetősen aktívak manapság, leginkább Belgrádban (Szerbia) és Ljubljánában (Szlovénia), s valamivel kevésbé Zágrábban (Horvátország) és Szarajevóban (Bosznia–Hercegovina). A szerb értelmiség kételyeket támaszt a hivatalos

történetírással szemben, mégpedig elsősorban a politikai töltésű színházi előadásokon keresztül, másrészt a közelmúlt történelmének „felülvizsgálása” révén, valamint Tito egy-egy politikai lépésének alig titkolt bírálatán keresztül. A szerb értelmiségiek által folytatott kritikai vizsgálódás érdemeiből persze sokat levon, hogy a többi jugoszláv nép iránti imperialista és sovinszta magatartással párosul, sőt gyakran ebből meríti erejét. Ezáltal nemcsak tudományos súlyából veszít, hanem kevésbé talál meghallgatásra a többi jugoszláv értelmiségi és politikai körökben. Ennek ellenére tekintélyes belgrádi értelmiségiek emelnek szót a montenegrói nép létjogát vitatandó, nem ismerik el a szlovén értelmiség jogát arra, hogy nyugtalanságukat fejezzék ki nemzeti nyelvük sorsa iránt, és egyenesen fajgyűlölő kijelentéseket tesznek az albánokról... Ezekben az egyébként nyitottságukról ismert körökben még olyan hangok is hallatszanak, hogy Jugoszláviának egy Jaruzelski-féle megoldásra lenne szüksége... A szerbek militarista és puccsista hagyományai aligha szolgálnak kielégítő magyarázattal erre az attitűdre. A szerb értelmiségiek – akárcsak a szövetségi bürokraták – gyakran ingerülten reagálnak a többi köztársaság valamint a Szerb Köztársasághoz tartozó Vajdaság valamint Koszovo tartomány önállósági törekvéseire. Ezeknek az értelmiségieknek a magatartása, mely voltaképpen úgy összegezhető, hogy nagyobb demokráciát kíván a szerbek, és kisebb politikai, gazdasági, kulturális szabadságot a többiek számára, szükségszerűen a szerb értelmiség elszigetelődéséhez vezet.

A szlovén értelmiség elsőként érte el a „moszkvai” típusú perek nyomán 1948-ban kivégzett ellenállók és vezetők posztumusz rehabilitálását. Megjegyzendő, hogy ez a siker, csakúgy mint a Ljubljanában vagy Belgrádban támasztott „revizionista” követelések többsége, a párttagokra és a párt vezetőire vonatkozik, mivel ők voltak az üldözések áldozatai. A szlovén értelmiség mindenkinél messzebb ment: „nemzeti kibékülést” kíván és azt, hogy hivatalosan ismerjék el, hogy Tito partizánjai a háború után legyilkolták az angolok által kiadott szlovén nacionalista hadifoglyokat. A szlovén értelmiség még egy vonatkozásban tanúsít egyre nagyobb elkötelezettséget: a nemzeti nyelv és kultúra védelmét illetően, mely életbevágóan fontos e kis nép számára. Ebből adódik a Belgrád által meghirdetett „újraközpontosítással” szemben tanúsított ádáz ellenállása.

Belgrádtól és Ljubljanától eltérően Zágráb hallgatásba burkolózik. A „horvát tavasz” felszámolását követő 1972–73-as üldözések hatására a „normalizált” Horvátország betartja a ráerőltetett csendet. Az értelmiségiek többsége újra a szigorúan tudományos munkába menekül. Ennek ellenére a „kultúrzsandárok” mindig találnak okot a boszorkányüldözésre, mind a horvát, mind a nem-horvát értelmiségi körökben. Ez az állandó kultúraellenes politika az oka annak, hogy a horvát értelmiségiek nem szerepelnek a nyilvánosság előtt. Ezek az értelmiségiek – a nagy horvát humanista hagyományok örökösei és a „horvát tavasz” liberális eszméinek szóvivői – hűek maradtak országuk demokratikus és internacionalista hagyományaihoz. Ne feledjük, hogy a délszlávok testvéri egységének gondolatát a horvátok indították útjára a XIX. században, s hogy egy századdal később a jugoszláv kommunista pártban ugyancsak ők védelmezték – már a háború előtt (1937–39-ben), majd az ellenállás alatt és a felszabadulás után (1943–48-ban) – az egyenlőségen alapuló demokratikus szövetség ma „eurokommunistának” nevezhető eszméjét.

– *Milyen az egyéni parasztok helyzete a jugoszláv „munkásállam” politikai életében?*

– Kevéssé irigylésre méltó! A parasztság mint olyan egyetlen politikai szervben sincs képviselve és a pártban is csak jelképes arányban van jelen. A hivatalos szervek megannyi biztató határozata ellenére a hatalom gyanúval kezeli az ország „élelmezőit” és főképp helyi képviselőiket. Kíméletlenül lerombolta a parasztvilág társadalmi szerkezetét és a városokba irányította a parasztokat, akik rövid időn belül proletár sorsra jutottak. Ezért vannak problémák az élelemtermeléssel – és nemcsak a hegyes vidékeken, hanem a termékeny síkságokon is gazda nélkül maradnak a földek, ami másrészt veszélybe sodorja a „polgári védelem” hivatalos teóriájára épülő nemzeti hadvédelmet. A falvakban ugyanis csak kicsiny magánparcelláikat művelő idős parasztemberek maradnak, akiket még a „kulákság” elleni harccal megbízott káderek is zaklatnak.

– *Meg tudná mondani röviden, hogy Jugoszláviában végülis miért maradt fenn a kommunista rendszer?*

– Azért, mert még mindig tart a tagadhatatlanul darabokra esett párt hatalmi monopóliuma. Hadd idézzek ezzel kapcsolatban egy „politikus” tábornoknak tulajdonított, nálunk közis-

mert mondatot: „Ha veszélybe kerül a hatalmunk, habozás nélkül még több vért fogunk ontani, mint a hatalom megszerzéséért folytatott harcban.”. Úgy is föl lehetne fogni ezt a kijelentést, hogy az ország keményen vissza fog verni minden külföldi agressziót, ám az átlag-jugoszláv tudja, hogy a hatalomnak a néppel szembeni megvédelmezéséről van szó. Még egy alapvető oka van annak, hogy Jugoszlávia kommunista ország maradt: az a történelmi tény, hogy egyetlen kommunista országban sem következett be fordulat vagy győzelemre vitt haladó forradalom...

– *Miért beszél „haladó” forradalomról?*

– Mert minden kommunista ország mélységesen konzervatív és reakciós... Ha például Jugoszláviában a változást sürgető demokratikus erők közel állnának ahhoz, hogy erőszakmentes eszközökkel a hatalom fölébe kerekedjenek – ami pillanatnyilag csak elméleti feltevés – kérdés, hogy milyen magatartást tanúsítana a két nagyhatalom. Az Egyesült Államok és általában a nyugati országok egyre több semlegességről és lojalitásról tanúsító nyilatkozatot tennének, a Szovjetunió pedig nyomban felajánlana „baráti segítségét”, s ha módja nyílna rá, maga köré gyűjtené szövetségeseit, hogy akciót indítson „a szocializmus megmentéséért Jugoszláviában”. A szovjeteket csak a jugoszláv nép erős katonai ellenállása téríthetné el egy ilyen vállalkozástól – amint az bebizonyosodott már az 1948 és 1951 közötti években. Ám ahhoz, hogy biztos legyen a jugoszlávok eltökéltsége, az ország különböző népeinek – akik nem fogadják el a központi hegemonista megoldásokat – azt kellene érezniük, hogy saját sorsuk urai és egyenlőek egymással.

Ha eltekintünk a Bulgária és a Szovjetunió vagy akár az egész Varsói Szerződés által végrehajtott katonai beavatkozástól mint lehetőségtől, akkor joggal mondhatjuk, hogy Jugoszláviában vannak meg leginkább a feltételek ahhoz, hogy az ország „új útra” lépjen és jelentős változások következzenek be.

Valóban elképzelhető több szabadság és több szocializmus, valamint kevesebb „demokratikus centralizmus” és kevesebb bolsevizmus Jugoszláviában. De senki se ringassa magát illúziókban: a szovjet és jugoszláv sztalinisták nyomban felismernék az „eretnekséget”. Elegendő visszaemlékezni arra, milyen levelet írt az SZKP Központi Bizottsága Dubčekhez 1968 augusztusában, vagyis a Csehszlovákia katonai lerohanását megelőző napok-

ban: a sajtóban uralkodó „anarchiát”, a politikai rendőrség és a hadsereg elleni nyilvános támadásokat és Csehszlovákiának a Varsói Szerződéshez való tartozását ért bírálatokat marasztalta el. A legsúlyosabb bírálat, mely egy kommunista ország vezetőségét a „kommunista Vatikán” részéről érheti az, hogy a szóbanforgó vezetők „nem uralkodnak a helyzeten”, vagyis nem gyakorolják teljes hatalmukat.

De térjünk vissza a feltett kérdésre. A többi kommunista országhoz képest valóban Jugoszláviában vannak meg leginkább a feltételek a változásra (ámbar Enver Hodzsa halála óta Albániát sem szabad elfelejtenünk), mivel nem tartozik a „szocialista országok közösségéhez” és – hála az ország önerőből történt felszabadításának – kivívta helyét a második világháború után kialakult nemzetközi politikai rendben. Másrészt azért nálunk a legjobbak erre a feltételek, mert az 1945 után született új állam kezdetben demokratikus látszatokkal is bírt és politikai pártok is működtek benne.

Ez annak az eredménye, hogy 1944-ben Moszkvában (a nevezetes Jaltai Szerződést előlegezve) Churchill és Sztálin szerződést kötött, melynek értelmében Jugoszláviát fele-fele arányban osztják fel egymás között. Aligha volt valami, ami így ki tudta volna hozni a sodrából Titót és örököseit. Hozzá kell tennem, hogy nem területi felosztásról volt szó – ellentétben a Molotov által az angoloknak tett javaslattal – hanem a megállapodás azt irányozta elő, hogy az angolok és a szovjetek „összehangolt politikát” fognak folytatni Jugoszláviában. Igazság szerint nem sok maradt ebből a programból, mivel Tito igen gyorsan megtorpedózta a többpártrendszert és az „50 százalékos nyugati befolyást” (tudta, hogy nem kell tartania a „jóllakott burzsoáktól”), csakúgy mint az „50 százalékos szovjet befolyást”, melyet elhárított azzal, hogy 1948-ban és az utána következő években keménységet tanúsított. Ma „100 százalék” van Tito utódainak kezében, vagyis minden, a második világháború után létrejött állapotokat pedig szentesítették Helsinkiben. Igaz ugyan, hogy a nyugatiak és a szovjetek eltérő magyarázatokat adnak ezzel kapcsolatban, ám a politikai realitások magukért beszélnek.

Igen, kétségtelenül Jugoszláviában a legkedvezőbbek a feltételek a változásra, ám kérdés, hogy az ország akar-e „új úttal” kísérletezni és van-e elegendő ereje hozzá. Sajnos a „baráti segít-

ség” sem kizárható. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a jugoszlávok végülis olyan rendszerben fognak élni, amelyet megérdemelnek, vagy inkább amelynek biztosítani tudják a működését. Ezzel egyébként tökéletesen tisztában vannak! Ma már senki sem bízik a nemzetközi altruizmus csodáiban.